

MİDHAT PAŞA. MİDHAT PAŞA (1822-1884),
Osmanlı devlet adamı , sadrazamı ve
birinci meşrutiyetin kurucusudur .

Ruscuklu Hacı Ali Efendi-zâde Hacı Hafız
Mehmed

Eşref Efendi 'nin oğludur. Safer 1238 (nisan—
mayıs

1822) 'de İstanbul 'da doğdu. İlk adî ve mahlası,
Ahmed Şefik olduğu ve on yaşında da *Kur'an'ı*
hıfzettiği için, önceleri Hafız Şefik ismi ile
anılmakta

idi. 11 yaşında iken, babasının naip tâyin edildiği
Vidin

'e, ebeveyni-ile, gitti ve ertesi sene, onlar ile
beraber, İstanbul 'a dönerek, reisülküttâb Akif Paşa
'nın

delâleti ile, divân-ı hümâyûn kalemine devama
başladı.

Divanî yazısını altı ayda öğrenerek, ehliyetini
gösterdi

ve âdet olduğu üzere, diğer kâtipler gibi, kendisine
,, 'Midha-t' mahlası verildi ve artık bundan sonra
tamamen bu isim ile anılır oldu. 1251. (1835/1836
)'de,

yine babasının Lofça kazası naipliğine tâyin
edilmesi

ile, oraya gitmek mecburiyetinde kalan Midhat,
orada
evvelce, Vidin'de iken başladığı arabî ilimleri
tahsiline
devam etti. Bir sene sonra, İstanbul 'a döndükleri
vakit,
artık cami derslerine devam edebilecek bir
seviyeye
ulaşmış idi. Bu sebep ile, bu defa, bir taraftan
kaleme
devam ederken, diğer yandan Fâtih camiinde
Toyranh
Mehmed Efendi, Zagralı Şerif Efendi ve Şeyh
Mehmed
Efendi gibi âlimlerden de nahiv, mantık, meânî,
fıkıh ve
hikmet okudu. Ayrıca Kethüdâ-zâde Arif ve
Murad
Molla şeyhi Murad Efendi gibi devrin
meşhur ilim ve irfan sahibi şahsiyetlerinden farsça
öğreniyordu. 1254 (1838)'te birinci defa teşkil
olunan
ve Bâbîâlî kalemlerinde ve tahsil çağında bulunan
kâtiplerin de gönderildiği Mekteb-i irfâniyeye bir
müddet devam etmiş ise de, burada öğretilenleri
daha

evvel kendisi okuduğu için, mektebi terk ile yine cami derslerine devam etmiş idi. 1256 (1840) 'da Bâbıâli 'de sadâret mektubî kalemine nakledildi. İki sene sonra, hayatını kazanmak mecburiyeti karşısında, taşraya çıkmak zorunda kaldı ve 2.500 kuruş aylık ile, Şam tahrirat kâtipliği refakatine tâyin olundu. İki buçuk sene orada ve Sayda eyâleti hizmetinde bulunduktan ve bir aralık İstanbul 'a dönüp, bu defa da, Sâmi Bekir Paşa 'nın divan kitabeti ile, evvelâ Konya 'ya (1261), sonra da, yine onunla birlikte, Kastamonu 'ya (1263) gittikten sonra, 1264 (1848) 'te İstanbul 'a döndü ve evlendi. Kendisi bu esnada, muhtelif rütbeler de almış idi: 1259'da hâcegânlık rütbesini aldığı gibi, bir sene sonra râbia ve müteakiben sâlise rütbesine yükseldi. 1265 (

1849)'te, Mec-lis-i vâlâ reisi Rıfat Paşa'nın delâleti ile,
o sıralarda pek fazla ehemmiyet kazanan bu meclise
bağlı mazbata odasına nakledilerek, 1266 (1850)'da,
saniye rütbesi ile, bu kaleme mümeyyiz, ertesi sene de
mütemayiz rütbesi ile buraya ser-halîfe tâyin olundu.

Midhat Efendi, bu vazifede iken, Şam ve Haleb gümrükleri
iltizâmından dolayı, Cezâyirli-oğlu Mı-gırdıç ile sarraf Misak arasında çıkan ve derhâl büyük bir ehemmiyet kazanak, hazinenin 30.000 kese akçelik bir
ilişğini de ilgilendiren iht'lâfın tahkikına ve aynı zamanda yanlış ve zararlı işler yaptığı ileri sürülen Arabistan ordusu müşiri Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın
durumunu teftişe gönderildi. Bu vazifeleri altı ayda,
mükemmel şekilde, başardı. Hazinenin alacağını, fazlası
ile, gizlenen ve kaçırılan alacakları da meydana çıkarmak sureti ile, tahsil etti ve yaptığı tahkikat neticesinde,

Mehmed Paşa 'nın dürzî meselesindeki hatâlarını ve mes'ûîiyetini, azlini gerektirecek şekilde, ortaya koydu. Bu muvaffakiyeti bilhassa sadrâzam Reşid Paşa tarafından takdir olundu. Bundan sonra Reşid Paşa'mn reisi bulunduğu meclis-i vâlâda veya Âlî, Rüşdî ve Rıfat Paşa 'lar gibi vükelânın başkanlığında toplanan mühim meclislerin müzâkere zabıtlarını tutmakta hâiz olduğu itimâd ve liyâkatine binâen, dâima Midhat Efendi bulunduruldu. Şekib Paşa 'nın reislik ettiği Meclis-i vâlâ-yi ahkâm-ı adliye 'nin yazı işleri, Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılınca, Midhat Efendi, ûlâ rütbesi sınıf-ı sâni ile, Anadolu

MİDHAT PAŞA. *iyi* ikinci kâtibi tâyin olundu. Bir müddet sonra, Kıbrıslı

Mebmed Paşa 'nm sadârete gelmesi, yeni sadrâzâmın da kendi hakkında yaptığı tahkikat işlerinden dolayı Midhat Efendi 'ye teveccüh beslememesi, onun bu sıralarda Fransa ve İngiltere sefâretlerince bir çok

şikâyete vesile olan Balkanlarda başı-bozuk askerlerin ve küçük me'mûrların yolsuzluklarını tahkik ve gereğini yapma vazife ve salâhiyeti ile Rumeli 'nin „sağ kolundaki" mahallere gönderilmesini mucip oldu (1271=1854/1855). Altı ay kadar, bu vazife ile, Islimiye, Cuma, Şum-nu mıntakalarında dolaştı; suçluları tesbit ettirdi ve muhakemelerini yaptırarak, cezalarını verdirdi. Dönüşünde, sadâret makamında bulunduğu Reşid Paşa'ya. bu hususta bir lâyiha vererek, yapılacak İslâhat hakkında fikirlerini arzetti. Midhat Efendi, bundan sonra, büyük bir zelzele felâketine uğrayan Bursa halkına hükümetin yardımlarını dağıtmağa ve heyecanı teskine me'mûr edilerek, zelzele bölgesine gönderildi. Dönüşünde eski vazifesine devam etti. Fakat Mustafa Reşid Paşa 'nın sadâretten ayrılması ve Mısır 'a seyahati, Alî Paşa 'nın da Avrupa'ya gitmesi ve sadâret kaymakamlığında tekrar Kıbrıs'h Mehmed Paşa'nın bulunması, Midhat

Efendi aleyhinde yeni bâzı iddialara yol açtı: onun, 1269 (185}) tarihinden itibaren, devlet me'mûrlarının mukataa iltizâmını deruhte etmeleri kat'îyen men'olunmuş iken, İstanbul 'daki balıkhane mukataaşına iştiraki ileri sürülüyor ve kendisine devlet nir zâmına karşı hareket isnâd olunuyordu. Sadrâzamın da bu ihbar ve isnâdlara inanması ve Midhat Efendi 'nin açıkça aleyhinde bulunması üzerine, o, vükelâ .meclisine sunduğu takrirler ile, bu meselede muhakemesini istedi ve Meslis-i vâlâda bütün vükelâ ve devlet ricali hazır olduğu hâlde yapılan muhakemesinde isnâdların garaza mebnî olduğu anlaşıldı ve beraat ederek, umûmî efkârda daha büyük bir itibâr kazandı. Paris muahedesinden (1856) sonra ve Reşid Paşa ile Âlî ve Yusuf Kâmil Paşa 'ların eski mevkilerini tekrar aldıkları bir sırada, Midhat Efendi Silistre valisi Mirza Said Paşa ile Vidin valisi

Muammer Paşa hakkında tahkikata gönderildi ve o sırada Tırnova 'da bulgarlar tarafından çıkarılan hâdisenin yatırılması da, bîr ek vazife olarak, kendisine verildi (1857). Kendisi bu vazifeleri başarı ile yapmış ve gördüğü işler ile, sunduğu evrak ve mazbataları Meclis-i vâlâ ile Meclis-' vükelâca da tesdik edilmişken, azlediler. alâkadarların sarayın adamları olması yüzünden, Midhat Efendi'nin yaptığı tahkikat mâbeyn tarafından reddolunmuştur ve bu işi tahkika başka birisi gönderilmiştir. Bundan üzüntü duyan Midhat Efendi, sadrâzam Âlî Paşa 'dan müsaade alarak, bir müddet dinlenmek ve tedâvî olunmak üzere, Avrupa'ya gitti (1858). Paris, Londra, Brüksel ve Viyana'da, altı ay bulundu, bu müddet zarfında görgüsünü arttırdığı gibi, evvelce başladığı ve şiddetle lüzumunu hissettiği Fransızcasını da ilerletti. Yurda dönüşünde Meclis-i vâlâ baş-kâtipliğine getirildi (1859). Bu esnada vuku

bulan Kuleli vak'ası maznunlarının sorgusunu
yapmağa,
ser-asker Rıza Paşa ile birlikte, Midhat Efendi
me'mûr
edilmiş, bu vazifeyi yaparken, maznunlara karşı
bir az
sertçe muamelesi de görülmüş idi. Kıbrıslı
Mehmed
Paşa 'nın üçüncü sadâretinde, sadrâzamın Rusçuk,
Vidin ve Niş taraflarında yaptığı bir tetkik
seyahatinde
Midhat Efendi 'nin evvelce iki defa o bölgede
me'mûriyeti sırasında gördüğü hizmetlerin
isabetini
takdir etmiş ve onun vezâret rütbesi ile, Niş
vâililiğ'ne
tâyin olunmasını Mâbeyn'e ve Bâbıâlî ye yazması
ve
istanbul 'a döndükten sonra da bunu te'kit etmesi
üzerine, iktidar ve liyâkati Abdülmecid tarafından
da
tasdik olunarak, bu vazifeye getirilmiş idi (receb
1277 =
kânun II. 1861). Mî4nat Paşa Niş 'te çok başarılı
bir vali
oldu: evvelâ eşkiyâlık hareketlerinin sebebini

araştırarak, islâm ve hıristiyan ahâli arasında
emniyet,
âşâyış y, & ahengi te'min edecek tedbirler aldı,
şonrı»
eyâlet yollarının ve köprülerinin inşâsı, birikmiş
vergilerin iki sene için te'cîli, zaptiye askerleri
ihdası
sureti ile de, bulgarların durmadan Sırbistan 'a
göçmelerini önledi, Diğer taraftan, cins ve mezhep
gözetmeksizin, sosyal ve kültürel sahalarda da
halkın
yararına bir çok İslâhat ve te'sisât vücûda getirdi^
Üç
seneden az bir zamanda, bu eyâletteki inkişâfı
gören
Bâbıâlî, fena idare sebebi ile, her tarafı karışmış
bir
hâlde bulunan komşu Prizrin eyâletini de Niş'e
ilhak
etmiş, Midhat Paşa burasının da idaresini eline
alarak,
derhal Prizrin, İpek ve yakova taraflarında da
İslâhat
hareketlerine girişmiş idi. Bu arada arnavutlar
arasındaki
kan dâvalarını bedele bağlıyarak, silâh taşımak

âdetinin terkine ve Niş 'te olduğu gibi, zaptiye askerleri ihdasına halkın muvafakatini elde etti ve böylece bu bölgede de emniyet ve asayiş kurdu (1863).. N'ş ye Prizrin 'de nizâmın kurulması, yabancılar ve ŞırbištaB tarafından tahrikat ve şikâyetlerin arkasını almış ise de, Vidin ve Silistre eyâletlerinin. durumu ve idareleri isteğe uygun değil idi ve ruslar, Avrupa 'ya bulgarların buralarda gadrt uğradıklar? yolundu durmadar-haberle; yayıyorlardı ki, bu durum karşısında. Âlî ve Fuaci Paşa'Iar, belki de meb'usâü meclisine bir um-kaddime olmak üzere tasavvur ettikleri yü.â *İLJİ MİDHAT PÂŞÂ.* yetler teşkili usûlüne Midhat Paşa 'nın Niş eyaletindeki icrâatını esâs olarak almak istediler ve meseleyi onunla birlikte müzâkere etmek için, Midhat Paşa 'yi İstanbul 'a

çağırıldılar. Neticede, Silistre, Vidin ve Niş
eyâletleri
birleştirilip, Tuna adı ile, bir vilâyet teşkil olundu;
Fuad
Paşa 'nın başkanlık yaptığı ve Midhat Paşa 'nın da
katıldığı bir komisyon bir nizâmnâme
hazırladıktan ve
bunu meclis-i vükelâ tasvip ederek, hakkında irâde
sâdır
olduktan sonra valiliğine de Midhat Paşa tâyin
edildi
(cemâziyelevvel 1281 = teşrin I. 1864). Midhat
Paşa,
önce yeni vilâyet usûl ve nizâmları aleyhinde
hareket
eden ve bu nizâmların tatbikini husûsî emel ve
menfaatlerine aykırı sayan bâzı kimseler ile
mücâdele
mecburiyetinde kaldı. Bu muhalefeti bertaraf
ettikten
sonra, onun 6 ay zarfında tamamlamağa muvaffak
olduğu nizamların başında, köylerde ihtiyar
meclisleri,
kazalarda idare ve deâvî meclisleri teşkili, bunların
yeniden gözden geçirilen, yeni mülkî ve idarî
taksimata
göre tesbit edilen sancaklara ve nihayet vilâyet

merkezine bağlı olması, umûmî meclisin ise,
senede bir
defa toplanması meselesi geliyordu. Diğer taraftan
vilâyet muavini, merkez mutasarrıfı, ecnebî işleri
ve
nâfia müdürleri nâmı ile, yeni makam ve
me'mûriyetlerinin ihdası da bu işler cümlesinden
idi ki,
bu suretle meydana gelen vilâyet hey'efi devletçe
istenen şekle tamamen uygun düştüğü cihetle,
Tuna
vilâyeti diğer vilâyetlere örnek alındı ve bu esâs
üzerine
Edirne ve Haleb vilâyetleri teşkil edildi. Midhat
Paşa
'nın üç buçuk sene kaldığı Tuna valiliğinde
başardığı
işler şu suretle hulâsa olunabilir: ilk olarak, şose
yolları
işini ele aldı. O zamana kadar nâfia nezâretinin yol
yaptırmak hususundaki usûlünün faydalı
olmadığını
gören Midhat Paşa, yapılacak yolun ölçtürülerek,
bu
yoldan faydalanacak ahâlinin nüfusuna taksim
edilmesi

ve bu hesaba göre, bir köy halkı nın hissesine düşen şosenin kendileri tarafından, boş günlerinde yapılması usûlünü köydü ve tatbik etti. Köprü yapma işini de kasabalardaki iktidar sahiplerine verdi; bu suretle vilâyetin her tarafında 3 senede 3.000 km. yol ve irili ufaklı 1.400 'den fazla köprü yaptıрмаğa muvaffak oldu. İkinci olarak başardığı mühim iş umûmî emniyet meselesi idi. Son zamanlarda bihassa Tırnova ve Isümye tarafında türeyen eşkiyâ, yeniden tanzim ve tensik edilen vilâyet zaptiye kuvvetleri tarafından, kısa zamanda, tepelendi ve vilâyetin her tarafında tam bir emniyet sağlandı. Çjçüncüsü, menâfî sandıkları adı ile kurduğu teşkilâta gösterdiği başarıdır. Zirâatcilerin dâima muhtaç oldukları parayı murabahacılara müracaata mecbur kalmaksızın, mutedil faiz karşılığında te'min edebilmeleri maksadı ile, bu türlü bir te'sis meydana getirmeği, Midhat Paşa öteden beri düşünmekte idi. Bir çok

köylerde mevcut sahipsiz toprakları, imece sureti ile,
işlettirmek ve mahsûllerinin bedelini her kaza merkezinde
menâfî sandıklarında toplattırmak usûlü ile, böyle bir müessese vücûda getirdi ve köylülerin zirâat işlerinde ihtiyaçları olan parayı buradan sağlayabilmeleri mümkün oldu. Midhat Paşa 'nın Tuna valiliğinde dördüncü teşebbüs ve başarısı Tuna üzerinde işletilmesine başlanan ticâret vapurları işidir. Bu hususta, Cuma ve Karasu panayır yerlerinin islâh edilerek, satılmasından elde edilen para ile, Tırnova ve Selvi kazaları dahilindeki müşterek kuru ve baltalıkların halk arasında taksim ve köy nüfusuna göre, tapu ile birer bedel karşılığında satılmasından toplanan geliri, Tuna 'da işletmek üzere satın alınacak vapurlar için, bir sermâye yaptı ve önce Niş ve Seyyare, sonra da Sofya ve Midhat Paşa adlarındaki gemilerin satın alınarak,

bunların idâre-i nehriye adı ile kurulan bir hey'et
tarafından işletilmesini te'min etti. Bunlardan
başka
şoselerde işleyen posta arabaları için bir şirket ve
bu
maksat ile Rusçuk 'ta bir fabrika kurdurdu.
Evvelce Niş
'te açtığı gibi, bu defa da Rusçuk ve Sofya 'da,
müslim
ve gayr-i müslim yetim çocuklar için, birer islâh-
hâne
açtı, çerkes ve Kırım havalisi muhacirlerinin
vilâyet
dâhilinde iskânı meselesinde büyük bir dikkat ve
dirayet
göstererek, bu unsurların bundan sonra
huzursuzluk yaratmama'arını,
aralarındaki esirlik usûlünü terketmelerini
sağlayan ve geçim sıkıntısından kurtulmalarına
yol açacak olan tedbirler aldı. Diğer
taftan, hükümet dâirelerinin ve hapishanelerin
tanzimi
ile, belediye hizmetlerini görecek dâireleri de
meydana
getirdi. Vergi işlerinde de âdilâne usûller bulan, bu
vergiler arasında halka çok ağır gelenlerin
kaldırılması

cihetine giden Midhat Paşa, vergilerin toplanmasında sağlam esâslar kurarak, hazîneye âit alacakların senesi içinde tahsilini mümkün kıldı. Bu sayede vilâyetin 1282 (1865/1866) senesi geliri 300000 keseye yükselmış idi. Midhat Paşa, bu ve buna benzer nizâm ve te'sisleri ile, idaresi altında bulunan halka, türklere ve bulgarlara, aynı derecede serbest çalışma şevkini ve teşebbüs ruhunu aşlamış oluyordu ki, onu bu vasıfları ile bugünkü Bulgaristan '1 teşkil edecek olan topraklardaki yeniliklerin kurucusu saymakta mübâlega olmasa gerektir.

Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetinde gördüğü işler ve muhtelif unsurlar arasında bir ahenk kurmak ve memleketi tam bir emniyete kavuşturmak hususundaki başarısı, Bulgaristan 'da

MİDHAT PAŞA. İ7İ

tahrikat yaparak, hâdiseler çıkartmak isteyen ve kökü

Rusya 'da bulunan islav komitelerinin ve o zamanki rus

siyâsetinin işine gelmiyor, İstanbul 'daki rus elçisi
bir
taraftan hükümeti ve sarayı bu valinin aleyhine
kışkırtmağa, güya Tuna 'yi Mısır gibi imtiyaz
sahibi bir
memleket yapacağı şüphesini uyandıрмаğa
çalışırken,
öte yandan Romanya 'da teçhiz edilen silâhlı
kuvvetlerin Tuna'yi geçerek, bu bölgenin asayişini
bozacak hareketlere girişmesini te'mi-ne gayret
gösteriyordu. Nitekim 1866 senesi yaz aylarında
bu
türü bir hududu tecâvüz ve bul-gar ahâliyi
ayaklandırmak yolunda bir teşebbüs görüldü ise
de,
Midhat Paşa'nın zamanında ve isabetli olarak,
aldığı
tedbirler sayesinde, hâdisenin büyümesine imkân
bırakmadan ve müsebbiplerin en şiddetli cezalara
çarptırılarak, söndürülmesi, Zıştova, Tırnova ve
Selvi
gibi, bul-garların hayli kesif oldukları bölgelerde
de,
asayiş iade etti. Rusçuk meclis-i kebîr-i temyizi
adı
verilen mahkemenin kararları gereğince, suçlular
burada

cezalarını gördüğü gibi, bir kısım papazlar
Aynaroz 'a
sürülmüş, hâdiseye adı karışan yabancılar da,
konsolosları vâsıtası ile, hudut dışı edilmiş idi. Bu
sırada Sultan Abdül-aziz Avrupa seyahatinden
Tuna
yolu ile dönüyordu. Valinin Peşte 'den karşıladığı
pâdişâh, bir gece Vidin 'de, iki gece de Rusçuk 'ta
kaldığı zaman, Midhat Paşa 'nın gördüğü bütün
işleri
takdir etti. Midhat Paşa 'nın Tuna vilâyetinin
emniyet ve
huzurunu daha fazla kuvvetlendirmek hususunda
daha
başka tedbirlere de başvurduğu görülmektedir :
köylerde ihtiyat askeri adı ile birer hey'et ve
vilâyet
içinde sahil ve hudut karakolları kurması bu
cümledendir. Öyle görünüyor ki, onun bu bölgede
başardığı, memleketin ve halkın yararına
gerçekleştirdiği
işler, Midhat Paşa'yi Tuna valiliğinden kaldırtmak
ve böylece ayrılma hareketlerine yol açacak
karışıklığın
devamını isteyen rus-lar ve sırp-lar tarafından hoş
karşılanmamakta ve Bükreş 'teki islav komitesi
marifeti

ile ona karşı s ukastler tertibine girişilmektedir ki,
bu
türlü teşebbüsler gerçekleşememiş ve yapılan
tahkikat
neticesinde, failler ele geçirilerek, tahrikatın
nereden ve
kimler tarafından geldiği iyice öğrenilmiştir.
Al  Paşa 'nın Girit 'te ve Fuad Paşa 'nın sadâret
kaymakamlığında bulunduğu sırada Midhat Paşa,
Tuna
vilâyeti ile diğer vilâyetlere  it işleri müzâkere
etmek
 zere, istanbul 'a çağırıldı ve bu için
bitirilmesinden
sonra ise, Girit 'ten dönen sadr zamn gösterdiği
lüzum
 zerine, yâni o zamana kadar mevcut olan ve
bütün
işlerin yeg ne mercii bulunan meclis-i v -l nın,
şûrâ-i
devlet ve ahkâm-ı adliye gibi, iki d ireye taksimi
ve
um r-ı teşriye ve huk kiyeİftlim
Anıklopediii
nin, m lk  ve icraya  it işlerden tefriki ile, ř -r y-ı
devlet reisliğine pek çok başarıları her tarafça
takdir ve

teslim edilen Tuna valisi Midhat Paşa getirildi (11 zilkade 1284=5 mart 1868; bu hususta mâbeyn başkitabetine yazılan tezkere için bk. Mahmud Kemâl İnal, *Son sadrâzamlar, Midhat Paşa*, s. 319). Midhat Paşa, şûrây-ı devlet reisi sıfatı ile vazife gördüğü esnada, bir çok nizamlar vücûda getirdi; ölçü ve tartıların âşâr sistemine tahvili, bir maâ-din nizam-nâmesinin yapılması, İstanbul 'da bir sanâyî mektebi ile Emniyet sandığının kurulması. Kendisinin Tuna 'dan ayrılması üzerine, faaliyetlerini arttıran islav komitelerinin bulgarları ayaklandırdıkları ve hareketlerini Filibe'ye kadar sirayet ettirdikleri görülünce (1868), pâdişâh tarafından : — „Bu heriflerin hakkından sen geliyorsun, işi bitirip, yine az vakitte dönersin"— denilerek, bu ihtilâlin söndürülmesine tekrar Midhat Paşa gönderildi ki, o 20 gün zarfında buna muvaffak olarak, İstanbul 'a

döndü. Bundan sonra Midhat Paşa 'nm Bagdad valiliğine tâyin edildiğini görüyoruz. Şûrâ-i devlet reisliğinden ayrılması, sadrâzam Alî Paşa ile aralarında

bâzı hususlarda ihtilâf çıkmasından, ezcümle bir takım

kanun ve nizâmnâmelerin şûrâ-i devlette tetkik ve müzâkeresine lüzum görülmeyerek tatbik edilmesinden

ve bu hâlin de Midhat Paşa tarafından iyi karşılanmamasından ileri geldiği, fakat Alî Paşa 'nın da

bâzı meselelerde onun temerrüt göstermesine ve fransız,

ingiliz elçilerine dayanarak, sadrâzama şûrâ-i devlet

işlerine müdâhale ettirmemesine tahammül edemeyerek,

taşrada bir vazifeye tâyinini uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Bu tebeddülü sadrâzam bir meclis günü, o sırada şûrâ-i devlet baş-kâtibi bulunan Mahmud

Bey (Mahmud Celâleddin Paşa) vâsıtası ile,

Midhat

Paşa 'ya tebüg ettirmiş ve onun yeni vazifeyi kabul ettiği

de görülmüş idi. Bagdad valiliğine 27 şubat 1869 (15

zilkade 1285) 'da tâyin edilen Midhat Paşa martta yeni

vazifesi başına hareket etti ve kendisine 6. ordunun nezâreti vazifesi de, munzam olarak, verildi. Onun Bagdad 'a varır-var-maz ilk işi o zamana kadar bu bölgede tatbik edilmekte olan eski usûl ihtisâp ve bâc

rüsümü gibi, zararlı vergileri kaldırarak, yerine Bagdad

civarı arazisinden ve bahçeleri mahsulâtından âşâr alınmasını koymak oldu. Bu, aynı suretle, Bagdad 'in,

Basra ve Musul dâhil, diğer sancaklarına da teşmil edildi. Bu türlü mülkî ve mâlî İslâhattan sonra, askerî

kur'a usûlünü te'sis etmek istedi. Evvelâ bu hususta halkın muhalefeti ile karşılaştı ve bu yüzden zâten buna

tarafdar olmayan ser-asker Hüseyin Avni Paşa tarafından ordu nezâreti uhdesinden alındı ise

18

2H MİDHAT PAŞA.

de, istifa etmek Utemesi üzerine, aynı nezârete, eskisi

gibi, yine o baktı ve bu teşkilâtı tat-bika muvaffak oldu.

Iran devleti ile, Süley-mâniye hududu üzerindeki dağlık

bölgede yaşayan ve sünnî—şâfi'î mezhebinde oldukları

için, Iran me'mûrları ile ihtilâfa düşerek, beri tarafa sığınmak mecburiyetinde kalan halkı münâsip yerlerde

barındırdı ve haklarında İran hükümetince af muamelesi

tatbik edileceğine dâir te'minat elde etmeğe,

Bâbıâlî

vâsıtası ile, muvaffak oldu. Zimmetlerinde külliyetli

mıkdarda hazîne alacağı bulunan kabile ve aşiretlerden

ancak asker kuvveti ile tahsilat yapılabilmekte olması

ve Dağara taraflarında bulunanların ise, bu yüzden isyan çıkarması üzerine, Midhat Paşa Divâniye'de, nizamiye

askeri ile birlikte, Müntefik süvarilerini, kurt ve çeçen kuvvetlerinden mürekkep taburları tahşid ederek,

bizzat harekete geçmiş, Nasır Paşa ile Mansur Paşa'nın

yardımından da faydalanarak, meseleyi yatıştırmağa ve Divâniye'de tertip ettiği bir mahkeme vâsıtası ile de suçluları cezalandırmağa muvaffak o'muş idi. Onun bundan sonra ele aldığı mesele, arazisi aslen arâzi-i hârâciyeden olduğu için, tasarruf hakkı, diğer emlâk ve mirî çiftlikler gibi, devlete âit ve iç:ndeki çiftçiler de ortakçı ve yarıcı kabilinden kimseler olan ve mukâtaa adı ile, türlü parçalara ayrılarak, mahsûlün 2/3 'si mîrîye ve 1/3 'i zîrâatçıye kalan Irak arazisinde öteden beri mevcut huzursuzluk âmillerini ve ekseriya vuku bulan isyanların sebeplerini ortadan kaldırmağa çalışmak oldu. Bunun için, arazi, tabiatına göre, muhtelif nevîlere bölünerek, ayrı-âyrı şekillerde, tapu ile, halka dağıtılmak ve hazînece sâdece mahsûlün yine muhtelif

nisbetlerde öşrünü almak esâsını koydu. Diğer taraftan Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletilmesi, bu nehirler taşıdığı vakit yaptıkları tahribatı önlemek için, Cezayir sedleri denilen sedlerin inşâsına teşebbüs, Bagdad 'da emniyet sandığı, hastahâne ve ıslahhane gibi müesseselerin kurulması, şehrin muhtelif semtlerinde tulumbalar ile umûmî çeşmeler açılması, Kâzımlıye mevkiinde tramvay işletilmesi gibi mühim' işler başardı ve Irak 'ı refaha kavuşturmağa çalıştı. 1869 senesinde, İran şahı Bagdad 'a geldiği vakit, Midhat Paşa Abdüiâziz 'in irâdesi gereğince, ona mihmandarlıkta bulunmuş ve 3 ay kadar süren Ne-eef, Kerbelâ ve diğer yerlerdeki ziyaretlerinde, kendisine refakat eîmiş idi. Bu esnada Bagdad'da İran parasının tedavülü meselesi de halledildi. Daha sonra Basra kasabasını Şatt al-'Arab

sahiline naklettirdi; Basra tersanesini ihya.
Nâsırıye
kasabasını te'sîs ve Kuveyt kasabasının da
tâbiyetini
tashih ile Basra'ya
bağlanmasını te'min etti. Midhat Paşa 'nın, bu
başarılı icrââtına ilâveten, Necd 'deki durumu da
ıslâh
ederek, Vahhâbîler ile olan münâsebetleri
düzeltmeğe
muvaffak olması pâdişâh ve Bâbîâlî tarafından
takdir
edildi. Abdüiâziz onu murassa bir kılıç ile
mükâfatlandırdığı gibi, sadrâzam Alî Paşa da,
kendi el
yazısı ile gönderdiği bir mektupta (23 cemâziyel-
evvel
1288=10 ağustos 1871), Necd kıt'ası ile birlikte,
bütün
Irak bölgesinin inzibat altına alınmasından dolayı
kendisini tebrik ederek, burasının az bir zaman
sonra,
ikinci bir Mısır olacağı ümidini belirtti. Filhakika
Midhat Paşa, Bagdad valiliğinde kaldığı üç sene
içinde,
memleketin imârına sarfettikleri dışında, gelir
fazlası

olarak, İstanbul'a da evvelkiler ile kıyaslanamayacak derecede fazla para göndermeğe muvaffak olmuş ve bundan sonra sene[^] de 250.0C0 altın gönderilmesini de taahhüt etmiş idi. Fakat Alî Paşa'nın ölümü (1871) ile, yerine Mahmud Nedim Paşa'nın geçmesi ve yeni sadrâzamın da Midhat Paşa aleyhtarlarının telkinlerine uyarak, onun icrâât ve sarfiyatını tenkide başlaması ve bilhassa İstanbul'a gönderdiği 50.000 kese akçe ile iktifa edilmeyerek, Bâbıâlî 'de teşkil olunan İslâhat komisyonu marifeti ile, vilâyetin imâr ve maârifine tahsis olunan paradan 24.000 kesesinin de hazîneye gönderilmesinde İsrar olunması üzerine, Midhat Paşa istifaya mecbur oldu ve bu istifa kabul olunarak, yerine müşir Rauf Paşa gönderildi. Midhat Paşa mayıs 1871 'de Bagdad 'dan ayrılarak, Haleb yolu ile, İstanbul % döndü. Bagdad'dan ayrılış şeklinin azil suretiyle

olduğunu ve hesaplarının yeni vali tarafından
görülmesinin, gizli bir talimat icâbından
bulduğu ve
fakat Rauf Paşa'nın Midhat Paşa'yi sorumlu bir
duruma
sokacak tahkikata girişmeyerek, Bâbîâlî 'ye, hiç bir
suretle ilişiği bulunmadığı yolunda telgraf
gönderdiği,
buna rağmen; Mahmud Nedim Paşa'nın onu
Sivas'a
sürmeğe teşebbüs eylediği de hâdiselerin
seyrinden
anlaşılmaktadır. Sadrâzamın' muhalifi 'oldular* ve
önün
yüzünden birer suretle zarara uğrayanlar, Midhat
Paşa
İstanbul 'a gelir-gelmez, etrafını âldılar ve
konağına
devama başladılar" ki, bunu gören Mahmud
Nedim
Paşa, kendisini makamında emin ve müsterih
hissedebilmek için, derhâl onu Edirne valiliğine
tâyin*
ettirdi (20 cemâziyelevvel 1289 = 26 temmuz
1872-).
Mâmâfîh Midhat Paşa'nın Edirne'ye ha-i
reketinden

önce, teşekkür ve veda için Abdüiâziz 'in huzuruna kabul olunması, pâdişâhın millet ve memleket ahvâlini

perişan bir hâle getiren Mahmud Nedim Paşa'yı değiştirmek istediğini ona ihsas etmesi ve Midhat Paşa

ile, bu defa Bagdad valiliğine tâyin edilen

MİDHAT PAŞA. 4?S

Fosfor Mustafa Paşa, baş-mabeyinci Hurşid Bey'in de

sadrâzâmın yaptığı fenalıkları sayıp dökmeleri neticesinde, mühr-i hümayûn Mahmud Nedim Paşa 'dan

alındı ve Midhat Paşa, Edirne valiliğine tâyininden beş

gün sonra, sadâret makamına getirildi. Sadâret fermanında pâdişâh onun iktidar ve liyâkatine itimâdını

belirtiyordu (25 cemâziyelevvel = 31 temmuz 1872).

Midhat Paşa 'nın sadârette ilk işi, selefi tarafından, evvelce birer bahane ile, öteye-beriyeye sürülmüş olan

devlet adamlarını istanbul 'a celb-etmek bu arada Maraş

ve Karahisar-ı Şarkî valiliklerinden Cevdet Paşa ile

Râsim Paşa 'yi getirterek, Şirvânî-zâde Rüşdi Paşa
'yi
dâhiliye, Cevdet Paşa'yi maârif, Paris sefiri Cemil
Paşa
'yi hâriciye ve İzmir valisi Sâdık Paşa 'yi da mâliye
nezâretlerine tâyin ettirmek oldu. Böylece bir
müddetten beri heyecan hâlinde bulunan umûmî
efkâra
sükûnet ve emniyet geldi. Midhat Paşa'nın bu
birinci
sadâreti ancak üç ay kadar sürebildi. Bu müddet
zarfında her hangi mühim siyâsî bir hâdise
olmamış,
icrââtı memleketin imârı işlerine münhasır kalmış
idi.
Ancak selefî zamanında istikraz olunan 10 milyon
liradan Mahmud Nedim Paşa'nın senet ile aldığı
yüz bin
lirayı, onun şahsına zimmet addederek, geri
almağa
teşebbüs etti ki, muhakeme neticesinde
kendisinden
tahsiline hüküm verildiği hâlde, pâdişâh tarafından
affedilmiştir. Diğer taraftan bu paranın
aranmasının,
sarayın halk nazarında israf ile itham edilmesi
maksadını

güttüğüne dâir ifsad edici bir telkinin pâdişâha duyurulması, Abdülaziz'in Midhat Paşa hakkında şüpheye düşmesine sebep olmuş ve kısa zamanda azlinin başlıca sebeplerinden biri bulunmuş idi.

Keza

pâdişâhın huzurunda tavır ve sözlerinin hoşagitmemesi,

her huzura çıkışında mütemadiyen Mahmud

Nedim

Paşa aleyhinde bulunması ile garezkârlığınâ hukmolunması

ve nihayet bir sabah, beyaz atına binerek, Topkapı sarayında hırka-i saadet dâiresine doğru

gelmesinin

usûle aykırı ve saray içinde ata binmenin sâdece pâdişâha mahsûs olduğunu bilmemezlikten

gelmesi ve

bunun sarayca lâubâlî bir hareket sayılması,

Midhat

Paşa 'nın azlinin diğer sebepleri arasında zikredilmektedir,

Filhakika o, kısa süren bu sadâretinde,

Karadağ ile zuhur eden anlaşmazlığı asker sevkı ile

halledip, Bagdad cihetinde iranlıların tahrip ettikleri

karakollar meşeler sini ve daha bâzı hususlarda,

ezcümle Anadolu 'da ve Rumeli'de demir-yolu
inşaatı meselelerinde
gayret /e himmetini göstermiş iken, Mısır
hidivi İsmail Paşa'nın, izin almadan, Avrupa 'dan
istikrazda bulunmak müsaadesi istemesine, siyâsî,
idarî
ve mâlî mahzurlarını göstererek, razı olmaması,
fakat pâdişâhın bu
yoldaki irâdesini te'kit eylemesi ve bu sebeplen
sadrâzama kızgınlığını belli etmesi ile, 16 şaban
1289 (19 teşrin I. 1872)'da azlolundu ve yerine
Mütercim
Rüşdi Paşa getirildi. Midhat Paşa 'ya 20.000 kuruş
mâzûliyet maaşı tahsis olundu. Bir kaç ay sonra,
sadârette yeni bir değişiklik üzerine, sadrâzam
Es'ad
Paşa onu, devlet kanunlarına tanı vukufu ciheti ile,
divâa-ı ahkâm-ı adliye nâarlığına tâyin ettirdi
(1873).
Daha sonra Şırvânîzâde Rüşdi Paşa sadârete
geçince,
kendi yalısında bâzı vükelâ ile, devlet idaresindeki
fenalıkların önlenmesi ve gelir ile masrafların
muvâzenesi için bâzı kanun ve nizamların
hazırlanması

ve meclis-i meb'ûsan açılması hakkında istişareler yapıldığı

sırada, Midhat Paşa tarafından bu yolda bir lâyihanın kaleme alınması ve bünur pâdişâha takdim

olunması kararlaştırıldı. Fakat sadrâzamın Abdülaziz e,

vakitsiz olarak, bundan bahsetmesi ve pâdişâhın da ziyâdesi ile hiddetlenmesi üzerine, adliye nezâretinden:

azil (28 receb 1290 = 21 eylül fS/3) ve çok geçmeden,

Selanik valiliğine tâyit. edildi (22 şaban 1290= 15 teşrin

1. 187J). Midhat Paşa Selanik valiliğinde üç ay kadar

bir müddet bulundu ve bu sırada bi/ islâhhâne açtırdı ve

buna gelir te'mihine, şehrin imârına, türkçe ve fransızca

ders okutacak bir îdâdî açılmasına teşebbüs etti.

Fakat

memleketin hayrına olan bu icraatı nazara alınmayarak

ve kendi tâbiri ile, „Dersaâdetçe nazar-ı hoşnûdî ile

görülmeyerek", birden-bire azledildi (kânun 11. 1874).

Onun bu defaki mâzûliyeti bir buçuk sene kadar sürdü.

Bu müddet zarfında, İstanbul civarında tedârik ettiği

arazi ile meşgul oldu. Hersek hâdiselerinin vahametinin

arttığı, Sırbistan ile Karadağ'ın bu isyan ve ihtilâllere

kariştiği, bunun Bulgaristan ta? raflarına yayılmasının

önlenemediği 1875 se" nesi yaz aylarında, pâdişâh Mahmud Nedim Paşa'yi ikinci defa sadârete tâyin ederken, Midhat Paşa 'yi da, 40.000 kuruş maaşı.ile,

ikinci defa olarak, adliye nazırlığına getirdi (19 receb

1292 = 21 ağustos 1875). Fakat Midhat Paşa sadrâzamın icrââtını isabetli bulmuyordu : devlet borçlarına âit tahvilât faizlerinin. sorgusuz ve alacaklılara müracaat edilmeksizin, tenzil ve tevkif edilmesi. Hersek isyanının bütün Rumeli 'yi kaplaması

tehlikesi karşısında Mahmud Nedim Paşa'nın rus sefiri

İgnatyev'in tavsiyeleri ile hareket etmesi, onda bu

hareketlerin devlet ve memleket için büyük
fenalıklar

doğuracağı şüphesini uyandır; miş ve bu sebep ile
29

şevval 1292 (28 teşciik II. 1875) 'de, adliye
nazırlığından istifa; ederek, çekilmiştir. Abdülaziz
istifa

sebebini sorduk; vakit, ona baş-mâbeyinci Hafız
tv'ehmecl Bev

1?6 MİDHAT PAŞA.

vâsıtası ile cevaben, „devlet idaresine dâir
muayyen bir

kanun olmayıp, iktidara gelenlerin keyfî irâdesi ile
vâkî

icrâattan mülkî ve siyâsî işlerin muhtel olduğunu
ve

askerî nizamların bozulduğunu, mâlî işlerin ise,
İslahı

kabil olamayacak bir raddeye geldiğim ve bu
hâllerden

3— 4 ay sonunda ne türlü vahim akıbetler zuhur
edeceğini anlayan bir kimse için, sabır ve

tahammül

mümkün olamayacağını" söyleyen Midhat Paşa,
kendine

göre, diğer bir vazife, msl. bir vilâyet valiliği
istiyor,

belki de bu hareketi ile, her suretle zararlı saydığı
Mahmud Nedim Paşa 'yi hükümet başından
uzaklaştıracağını ümit ediyordu. Bununla beraber
o, ne
bir valiliğe gönderildi, ne de derhâl ümidi
tahakkuk etti;
ancak 5—6 ay sonradır ki, Mahmud Nedim Paşa
'nın,
gerek mâlî işlerde, gerek dahilî meselelerde
isabetsiz
tedbirleri umûmî hoşnutsuzluk doğurup da,
medreselerdeki talebelerin, umûmî efkârın his ve
düşüncelerine tercüman o!arak, bir nümayiş tertip
etmeleri, bâb-ı fetvaya ve Bâbıâlî 'ye gelmeleri
üzerine,
sadârette değişiklik yapıldı ve bu arada, Midhat
Paşa,
mâzûliyet maaşı ile, mecâlis-i âliye-ye me'mûr
edildi {
24 rebiülâhır 1293 = 19 mayıs 1876). Çok
geçmeden,
Yusuf Kâmil Paşa 'nın infisah üzerine, şûrâ-ı
devlet
reisliğine, ikinci defa olarak, tâyin edildi (12
cemâziyelevvel
1293 = 5 hazîran 1876). Mütercim Rüşdi Paşa

'nın sadârette bulunduğu bu sırada, Hüseyin Avni Paşa,
Bursa 'dan çağırılarak, tekrar ser-asgerliğe getirilmiş,
Abdülâziz 'in tahttan indirilmesini düşünen ve isteyenler
onun şahsında kudretli bir icracı bulmuşlardı.
Pâdişâha
hatâsını söylemeğe kimsenin cesareti olmadığı gibi,
söylense bile, onun tarafından kabul edilmek i h t i
mâ l i
de bulunmadığı için, her keşçe sa'tanat tebeddülü zarurî
görünüyordu. Midhat Paşa da, Hüseyin Avni Paşa gibi,
şahsî gareze dayanmadan, sâdece devletin hayatını devam ettirmek için, tek çâre bildiği meşrûtiyet usûlünün kurulmasına ancak Abdülâziz 'in saltanat tahtında bulunmasını mâni gördüğü için, hal'i tarafdarı
idi. Bu esnada galeyân hâlinde bulunan efkâr-ı umûmiyeyi yatıştırmak hususunda ne gibi tedbir alınmasını kendisinden kızlar-ağası Cevher Ağa vâsıtası
ile soran'valide Pertevniyâl Sultan 'a „umûm tebeanın

hürriyet ve müsavata ve vükelânın me'zûniyet ve mes'ûliyeti esâslarını şâmil bir kanunun hemen vaz'ı ve

ilânı" yolunda bir lâyiha takdim ettiği gibi, sadrâzam

Mütercim Rüşdi Paşa 'ya gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığına göre, pâdişâha da „islâhât-ı cedîde ve muntazamanın icrası için" mütemâdî istirhamlarda bulunuyor ve bu hususta zât-i şahane bir taahhüt altına

alınacak olur ise, tebdîl-i hareket etmenin, yâni Abdülâziz 'i hall'etmekten sarf-ı nazar eylemenin daha

hayırlı o'acağı düşüncesini ileri sürüyordu. Fakat onun

bu tavsiyeleri tutulmadı ve pâdişâh tahttan indirildi;

bunu icra edenler arasında Midhat Paşa da bulundu. Mamafih

o, Hüseyin Avni Paşa 'ya bu işte asker kullanmasının nizamları bozacağını ve caiz olmayacağını söylemiş ise de, umûmun arzusuna ve

maslahatın tabi'î seyrine karşı koyamamış ve Rüşdi Paşa

ile birlikte ser-asgerlik dâiresinde yeni pâdişâha ilk bi'at

edenler sırasında yer almış idi. Midhat Paşa bu suretle saltanat değişikliğinden asıl maksadın devlet ve milletin uğradığı buhran ve tehlike hâlinden kurtulması ile devletin idâre-i umûmiyesi için doğru ve sabit bir meslek ittihaz kılınması olduğunu, bunun için de tek çârenin meşveret, serbesti ve hürriyet esasları üzerine dayanan ve Avrupa 'nın ileri ve medenî hâlini meydana getiren bir kanûn-i esâsî ile idare usûlünün memleketimizde de tatbiki bulunduğunu düşünüyor ve böyle kanûn-i esâsînin, bir an evvel hazırlanarak, kabulünü istiyordu.

Hâlbuki Mütercim Rüşdi ve Hüseyin Avni Paşa'lar hazırlanmakta olan bu kanunun bâzı mühim maddelerine muarız oldukları için, cûlus hattında bile bundan bahsettirmemişlerdi. Abdürrahman Şeref Bey 'in o zaman sadâret müsteşarı bulunan Said Efendi 'den naklettiğine göre, Midhat Paşa bu yeni kanunun gecikmesinden doğacak iç ve dış zararları sayarak, bir an

önce tat-bika konulmasını istedikçe, sadrâzam kendisi hakkında „paşamız akılsız bir adamdır, alel'a-cele kaleme aldırıldığı o kanun iptida kendi başını yiyecektir" diyor ve bu suretle bu işte Midhat Paşa kadar samimî ve heyecanlı olmadığını da gösteriyordu. Filhakika gerek Hüseyin Avni Paşa, gerek Mütercim Rüşdi Paşa, terakki fikrine karşı olmamakla beraber, pek esaslı değişikliğe razı olamıyorlar ve ileri fikirlerin reisi sayılan Midhat Paşa'nın hazırlattığı kanûn-ı esâsî lâyihasından telâş ediyorlardı. O, zamanın en mühim adamı olmuş idi. Devletin selâmeti, adetâ, Midhat Paşa 'nın başarısına veya başarısızlığına bağlı gibi görünüyordu. Bu esnada Abdülâziz, hal'inin 6. günü, Fer'i-ye sarayında intihar etmiş idi. Tahta çıkan Sultan Murad 'in ise, hastalığı

uzuyor, Rumeli ihtilâli, Girid vak'aları serî hâl
çâreleri
bekliyordu. Bu meseleleri görüşmek üzere, bir
akşam
Midhat Paşa'nın konağında toplanan mec-lis-i
vükelâ,
Çerkeş Hasan 'in hücumuna uğramış, Hüseyin
Avni Paşa
ile hâriciye nâzın Râşid Paşa ve daha bâzıları
öldürülmüş
idi. Bundan sonra, yine pek mühim ve âcil bir
siyâsî
meseleyi müzâkere için Bâbîâlîde bütün vükelâ.
»«7!r!«»r, ulemâ ve devlet ricalinin işMİDHAT
PAŞA. 277
tirâki ile akdedilen umûmî meclis toplantısını,
Midhat
Paşa, bir fırsat sayarak, kanûn-i esâsî için evvelden
hazırladığı müsveddeyi ortaya koymuş, daha sonra
bâb-1
fetvada akdedilen mecliste de, bunun başlıca
maddeleri
çoğunluk ile kabul olunmuş, bâzı kısımlarının
değiştirilip,
düzeltilmesi için, yine Midhat Paşa 'nın reisliğinde
bir komisyon kurulmuş idi. Pâdişâhın
rahatsızlığının şifâ

bulmayacağı anlaşılıp da, hilâfet ve saltanat makamına

Abdülhamid II. gelince (1 eylül 1876), gayr-i resmî

olarak, bu husustaki lâyihayı ona da takdim etti.

Bunu

esâs itibârı ile kabul eden yeni pâdişâh, „usûl ve istidâd-1

memlekete muvafık olmayan şeyler" vükelâ arasında

müzâkere ve tâdil olunmak üzere, Midhat Paşa'ya talimat verdi (9 zilkade 1293=26 teşrin II. 1876).

Bu

sırada, Sırbistan ile muharebenin aldığı son durum ve bir

Bulgaristan teşkili maksadı ile rusların harekete geçmesi

İstanbul konferansına yol açmış, bir taraftan

kanun-1

esâsî meseleleri, diğer taraftan siyâsî ve askerî hâdiseler

sadrâzam Mütercim Rüşdi Paşa 'yı bunaltmış idi ki,

onun sıhhî sebepler ile istifası üzerine, Midhat Paşa

ikinci defa sadârete geldi (3 zilhicce 1293= 19 kânun 1.

1876). Abdülhamid, bu münâsebet ile gönderdiği hatt-ı

hümâyûnda, „bir yed-i iktidara tevdî-i idareye lüzum"

hissettiği ve bu yüzden „sıfat-ı mat-lûbe ve müstakimeyi

eâmî" olan Midhat Paşa 'nın „uhde-i hamiyetine" mesned-i sadâreti tevcih" eylediğini bildiriyordu.

Diğer

taftan Mah-mud Kemâl İnal 'm gördüğü bir muhtıraya

göre ise, pâdişâh, onu „hasbez zaman ve bizzarûre" bu

mevkie getirmiş idi. Mamafih böyle buhranlı bir zamanda Midhat Paşa 'nın sadârete geçmesinin en muvafık bir tedbir olacağını bizzat Rüşdi Paşa pâdişâha

telkîn etmiş ve böylece umûmî efkârın arzusuna da tercüman olmuş idi. Dâhilde ve hâricde itibârı büyük

olan ve hürriyet-sever türkler tarafından istendiği kadar,

şark meselesinde Osmanlı devletini tutan devletlerce de

müsait karşılanan Midhat Paşa 'nın sadrazamlığından

büyük faydalar beklenmekte idi. İngiltere'nin o zamanki İstanbul sefiri Sir Henry Elliot hükümetine gönderdiği bir mektupta, onu Türkiye'nin yetiştirdiği büyük adamların en faali ve en hürri-yet-perveri olarak tavsif edip, pâdişâh ile sadrâzamların iktidarlarının üstünde bir meşrûtiyet idaresine tarafdâr bulunduğunu ve hürri-yetseverlerin tek selâmet ümidi olduğunu bildirdiği gibi, Bismark da, bir münâsebet ile, Midhat Paşa'yi asrın büyük adamlarından saydığını ve şark meselesinin, onun iktidara gelmesi ile, yoluna girebileceğine inandığını, ne istediğini bilen ve maksatlarından zerre kadar inhiraf etmeden hareket eyleyen bir zât olduğunu bildirmiş idi. Midhat Paşa'nın Avrupa umûmî efkârı tarafından tutulduğunun diğerk bir delîli olarak da onun iktidara gelmesi ile, Osmanlı tahvilâtının Paris ve

Londra borsalarında derhâl yükselmesi ve sadârette kaldığı müddetçe, mütemadiyen yükselmeğe devam etmesi gösterilebilir. Midhat Paşa 'nın sadârete geçmesi ile derhâl kanûn-ı esâsî tashihat ve tadilâtı tamamlandı. Bu işte Midhat Paşa, bâ-zan geceleri sabahlara kadar çalışıyordu. Lâyihâ meclis-i vükelâda müzâkere olunduğu sırada, pâdişâhın emniyet etmediği kimseleri sürebilmesi için, 113 maddeye tehlikeli bir fıkra ilâvesi hakkında bir irâde-i seniye çıktı. Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl Bey gibi, Midhat Paşa da bu maddenin konulmasına şiddetle aleyhdar idi. Bu yüzden müzâkereler ve çetin münâkaşalar yapıldığı sırada, bir gece Midhat Paşa 'nın konağında Midhat Paşa ile Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl Bey arasında oldukça sert bir tartışma oldu ve muarızlarının „biz böyle pejmürde bir

kanûn-i esâsî istemeyiz" yolundaki iddialarına, o :

„—

Kanun her ne suretle tashihâta uğrasa, bunu
nevâkısı ile

beraber kabul etmek lâzımdır; anda görülecek
nevâkıs

ve zevâidi meclis-i meb-"ûsân mahiv ve isbâta
muktedirdir " — diyerek, mukabelede bulundu. Bu
suretle 113. maddeye böyle bir fıkranın
konulmasına

manî olmadı. 23 kânun I. 1876 (7 zilhicce
1293)'da,

sadâretinin beşinci gününde, Bâbıâlî meydanında
hatt-ı

hümâyûn ile birlikte kanun 1 esâsî ilân olundu. Bu
münâsebet ile Midhat Paşa, söylediği nutukta,
devlet-i

osmaniyede hürriyet, adalet ve müsavat devresinin
başladığını, medeniyet-i hâzırayı te'min eden yeni
kanunların mer'iyete girdiğini, vatanperver bir edâ
ile,

umûmî efkâra bildirdi. İstanbul 'un her tarafında
görülen

memnuniyet tezahürlerinde, halkın tertip ettiği
nümayişlerde, pâdişâh ile birlikte, „Yaşasın
Midhat

Paşa!" sesleri duyuluyordu. Kanûn-i esasinin ilânı
günü
Haliç'te bahriye nezâretinde de İstanbul se. firler
konferansı açılmış ve altı büyük devletin mümessil
ve
sefirleri ile, Rumeli ve Bul-garistan 'da mevcut
ihtilafı
meselelerin müzâkeresine başlanmış idi. General
İgnatief ve onu destekleyen ingiliz murahhası
Salisbury
sulhu te'sis etmek ve alâkadar oldukları bölgelerde
istedikleri İslâhatı gerçekleştirmek hususunda
konferans
çalışmalarına engel olunmamasını ve kanûn-i esâsî
ilânının ancak bir gösterişten ibaret bulunduğunu
bildirirlerken, Midhat Paşa da, konferans
kararlarının
reddinin tabi'î ve zarurî olduğum' mâbeyine
yazıyordu ;
çünkü ona göre, meşrûtiyetin kurulması
imparatorluk
dahilinde yaşayan bütün
278 MIDHAT PAŞA.
unsurların her birine, cins ve din ayrılığı
gözetmeksizin,
aynı hakları ve tam bir emniyet verecek, mevziî
İslâhat

tasarılarına ve teşebbüslerine lüzum bırakmayacak idi.

Bununla beraber sadrâzam, İngiltere ve Fransa gibi memleketlerde fikirleri kazanmanın şart olduğunu ve

oralara münâsip ve nüfuzlu kimseler (gönderilerek, konferans kararlarından doğacak mahzurları anlatmak

gerektiğini de takdir ediyor ve nâfia müsteşarı Odian

Efendi 'yi gönderiyordu. Konferans çalışmaları esnasında Salis-Bury 'nin bir anlaşma vukua gelmesi

hususunda, bir taraftan murahhaslar, diğer taraftan Babıâli ve Midhat Paşa nezdinde gayretler sarfetmesi-ne

karşılık, İngiltere sefiri Henry Elliot 'un hareket hattı,

Osmanlı hükümetini mukavemete teşvik eder görünmesi

ile ve İngiliz baş-vekili Disraeli 'ye de istinat ettiği zannolunması ile, Midhat Paşa bir az sert hareket etmekte idi. Salisbury 'nin bu meseleye dâir

kendisine

gönderdiği mahrem bir mektuba cevâbında (18 kânun

II. 1877), o konferans kararları ile „hukûmet-i

şahanelinin istiklâl, şeref ve haysiyetinin çok vahim
bir
surette haleldar edildiğine kuvvetle kanı"
bulduğunu
bildiriyor ve redd hususunda her kesin ittifak
hâlinde
olduğunu da ilâve ediyordu. Filhakika 19 kânun II.
1877
'de Bâbrâî'de bir meclis-i umûmî akdedilip, bu
mesele
müzâkere edildiği vakit, başta sabık sadrâzam
Mütercim
Rüşdi Paşa olduğu hâlde, kahir bir ekseriyet bu
tekliflerin
reddini heyecanla istemiş, hattâ âzâdan ermeni
katolik rahibi Enfiyeciyân — „Bu teklifler islâh
değil
ifsaddır... Bu türlü tekliflerin reddi emrinde
kâffemiz
müttehidten ifnâ-i vücûd etm.1liyiz" — demiş, yine
hazır
bulunanlardan Mekteb-i sultânî nâzın Sava Paşa da
bu
sözleri desteklemiş idi. Hülâsa Midhat Paşa 'ıra
konferans kararlarını Babıâli vâsıtası ile
reddederek,

harbe 3-0! açtığı ve „makam-ı sadârete geldiği
günden
itibaren efkâr-ı islâmiyeyi... Rusya devleti ile
muharebe
etmeğe teşvik eylediği" yolunda, Abdülhamid II.
'in
hükmü ve Cevdet Paşa 'nin buna benzer
mütâleaları
mübâlegaii sayılmak lâzım gelir. Esasen Midhat
Paşa bu
kararları reddedilecek olursa, Osmanlı devleti
lehine değ
ştirileceğine hükmediyor ve ancak o zaman bu
tavassut
ve müdâhalenin ehven-i şer olarak kabûiünün
düşünülebileceğine inanıyordu ki, sonradan
vücûda
getirilen Londra protokolü muhtevası, onun bu
ümit ve
temennisini kısmen gerçekleştirmiş sayılabilir.
Fakat bu
protokolün reddinden sonra doğan vahim
neticelerin
mes'ûliyeti, Midhat Paşa artık sadârette
bulunmadığı
cihetle, ona yükletüemezdi. Damadı Vefik Bey'in
sözleri

ve Nâmık Kemâl Bey'in Abdülhal- H»mid Bey'e yazdığı mektubundaki ifâdesi de bunu desteklemektedir.

Midhat Paşa, Abdülaziz 'in tahttan indirilmesinde rol

oynamış bir devlet adamı olarak, pâdişâha dâima şüpheli görünüyor ve Abdülhamid 'in ona karşı itimadsızlığı günden-güne artıyordu. Kendisi ise, hakkındaki emniyetsizlik sebebi ile, her an başına bir

tehlike geleceğini düşünmüyor, gerek sözlerinde, gerek

tavır ve hareketlerinde ih.iyatlı davranmıyor, hükümdarı

kuşkulandıracak hareketlerden geri

durmuyordu ki, bunun neticesi olarak, azil ve memleketten uzaklaştırılması gecikmedi. Bu ikinci sadâretinden azli için, umumiyetle şu sebepler ileri sürülmektedir: evvelâ Meşihat dâiresinde „asâkir-i milliye" adı ile, ilmiye mensuplarından bir sınıf asker

tertibine girişilmesi, Ziya Paşa ile Nâm:k Kemâl Bey'in

de içinde bulunduğu bir encümenin başına Midhat Paşa

'nin getirilmesi, millî askerinin sadrâzam lehinde nümayişler yapması, bu hareketlerin muhalifler

tarafından pâdişâhın vehmini arttıracak şekilde saraya duyurulmasıdır ki, çok geçmeden, millî asker ve onu teşkil eden encümen ilga edildi, ikinci sebep. Midhat Paşa 'nin Ziya Paşa ile Nâmık Kemâl Bey 'i tutması ve onları merkezden uzaklaştırmak isteyen pâdişâha karşı son derece himaye etmesi idi. Suriye valiliğine tâyin edilen Ziya Paşa'ya „mevkî-i me'mûriyetinin ehemmiyeti ile mütenâsip olmak üzere", birinci rütbe osmânî nişanı verilmesine dâir yazdığı tezkereye de redd cevabı verilmemiş idi. Daha bâzı mâruzâtının dinlenmemesi ve yaptığı inhaların nazara alınmaması, msl. mâiiye nazırı Gâlib Paşa 'nin idarede göiterdiği aciz sebebi ile azlini arzettiği hâlde, Abdülhamid'in onu âyân âzaiğına tâyin etmesi, Midhat Paşa 'nin ise, kavâim-i nakdiye işlerinin

karışıklığı sebebi ile, hazînenin uğradığı zarardan meclis-i meb-'ûsanda bahsedilmesi muhtemel bulunduğu için, bu zâtın kendisini temize çıkarmadıkça

n,eclis-i âyâna tâyininin uygun olmayacağı cevabını

vermesi ve bu arzının, sadrâzamın düşmanları tarafından istismar edilerek, „efendi mizi meb'ûsanla

korkutuyor" gibi sözler söylenmesi azlini intâc eden

sebeplerden sayılmaktadır. Midhat Paşa, bu hareketlerden münfair olarak, bir kaç gün işlere bakmadı; konağın-da kaldı. Amedci Mahmud Bey (

Mahmud Celâleddin Paşa) 'e de : — „Ben istifa edecek

değilim, pâdişâh beni azlederse etsin... Lâkin bu defâki infisâim sabıklarına kıyâs olunmaz" — diyordu.

Bu sırada saraya ağır bil tezkere yazdı. Bunda meşrûtiyeti kurmaktan maksadın istibdadı kaldırmak ve

pâdişâh', vazifelerinde, ikaz ile mesul devlet adamlarıMİDHAT

PAŞA. i79

nın vazifelerini tâyin ve millet efrâdj .arasında tam bir

müsavat sağlamak olduğunu bildirmekte, bu hareketin

şark meselesini iyi bir şekilde halletmek için, avrupalılara karşı gösterişten ibâdet bir hamle olmadığını, elbirliği ile ve gerçekten yurdun İslahına

çalışmak lâzım geldiğini ilâve etmekte idi. 18 kânun II.

1877 tarihini taşıyan ve Midhat Paşa 'nın hatıratında

bulduğu gibi, o devrin ecnebi matbuatında da çıkan bu

arızanın tasni edilmiş olduğunu, onun aleyhinde bulunanlar tarafından tertip veya M-dhat Paşa'nın bir

yazısının bu suretle tahrif edilerek, ecnebi matbuata

verilmiş olacağını, Mahmud Kemâl İnal kaydetmekte ve

bu hususta babası Meh-med Emin Paşa'nın bir kaydını

da, isbat sadedinde; zikrelemektedir. Mamafih Midhat

Paşa nm mizaç ve seciyesi, doğru ve tok sözlülüğü

düşünülür, kanûn-ı esâsî hükümlerine ne kadar bağlı

bulduğu göz önüne alınır ise, sadâretten azli arifesindeki rûh haleti içinde, buna çok yakın ifâdeler

ile, pâdişâha arıza takdim etmesinin mümkün bulunduğu

tasavvur olunabilir. Midhat Paşa 21 muharrem 1294 (5

şubat 1877)'te saraya çağırıldı ve mabeyin feriki Said

Paşa vâsıtası ile, mühür-i hümayûn kendisinden alınarak,

derhâl memleket dışına çıkarılmak üzere, Izzeddin vapuruna binmesi hususundaki irâde tebliğ edildi.

Halefi

olan Edhem Paşa 'ya yazılan hatt-ı hümayûnda „Midhat

Paşa'nın kanun-ı esâsî hükmünce, memâlik-i mahrûsemizden bâis-i tebâudü olan bâzı esbâbdan dolayı infisâü vuku bulmasına mebni" denildiğine göre,

ona ağır suçlar isnat edilmekte idi ki, bu ithamların başında zaptiye nâzın Ömer Fevzi Paşa 'nın jurnalinde

zikretiği „yakında diktatör olacağı" hakkındaki sözler

veya devleti cumhuriyet şekline sokmak istediği
hakkındaki rivayetler bulunsa gerektir, Midhat
Paşa azil
ve yurttan uzaklaşma kararını sükûnet ile karşıladı
ise
de, Said Paşa 'nın kendisine pâdişâhın selâmı ile
birlikte
yakında tekrar istanbul 'a çağırılacağı hakkındaki
vaad
ve irâde-i seniyyeye cevaben: — «Teessüf ederim
kij
İstanbul'a avdetimde ne şevketlû efendimizi
saraylarda
ve ne de bu mülkü yerinde görmeyeceğimden
edilen
hatânın o zaman derecesi anlaşılacaktır" — diye
mukabele
etmekten kendini alamadı ve ailesi ile
görüştürmesine meydan verilmeden, vapura bindi ve
evvelâ
Brindizi 'ye çıkarak, oradan Napoli 'ye gitti ve bir
ay
orada kaldıktan sonra, İspanya 'yi ve bilhassa
Endülüs 'ü
görmek istedi. Bir müddet de oraları gezdikten
sonra,
Paris 'e ve Londra 'ya gitti. Midhat Paşa 'nın azli ve

sürülmesi umûmî efkâra bir çok resmî ilânlar ile
duyurulur iken, bu hareketi haklı
göstermek ve onun aleyhinde bir cereyan
uyandırmak
için çalışıldığı görülmektedir. Buna rağmen,
münevver
ve hürriyet taraftarı çevrelerde, bilhassa yüksek
tahsilde
bulunan bâzı gençler üzerinde, fena bir te'sir yaptı
ve
protestolara sebep oldu. Keza, Avrupa siyâset
çevrelerinde de müsait olmayan bir te'sir yarattı.
Ancak
İstanbul 'da Midhat Paşa 'yi sevmeyen bir takım
kimseler, içlerinde Ahmed Midhat Efendi gibi,
Midhat
Paşa 'nın yetiştirdiği ve Dâr-ı şûrâ-ı askerî
âzasından
Kâzım Paşa gibi zâtlar da bulunan bâzıları, her
hâlde
padişaha hoş görünmek için, onun aleyhinde
neşriyatta
bulunmaktan veya yakışıksız bir şekilde onu
hicvetmekten geri kalmadılar. O Avrupa 'da iken
Osmanlı—rus harbi oluyor, kendisi de hâdiseleri
uzaktan takip ediyordu. Oralarda vatan ve
memleketin

hayrına bâzı temaslar yaptığı gibi, evvelâ
mâbeyine,
sonra da meşihata gönderdiği mektuplar ile, siyâsî
güçlüklerin halli ve yapılması gereken işler
hususunda
düşündüklerini de bildirdi. Keza os-mEnlî
devletinin
hıristiyah tebeası hakkındaki inayetlerine ve Rusya
'nın
hak ve insafa uymayan hareketleri hakkında, bir
risale
yazıp, fransızca ve ingilizce nüshalarını Avrupa 'da
neşretti, daha sonra, İstanbul (1295) 'da *Memâlik-*
i
osmaniyeinin mazı, hâl ve istikbâli adı ile
basılmıştır.
Abdüîhamid bir taraftan umûmî efkârın Midhat
Paşa 'ya
mütemayil olduğunu görerek, İstanbul
matbuatında
onun aleyhinde neşriyatta bulunulmasını te'min
ediyor,
diğer taraftan Avrupa 'daki ikametinin uzamasının,
şahsı
ve hükümeti hakkında müsait bir te'sir
yaratmayacağını

düşünerek, memlekete celbini istiyordu. Bu maksat ile, teşrifat nâzın Kemâl Bey ve Midhat Paşa arasında bir hayli mektup teâtî edilmiş idi. Nihayet 22 ağustos 1878 'de, Midhat Paşa 'nm İskoçya 'da Duc de Sadir'andy 'nin şatosunda misafir bulunduğu sırada, mabeyin başkâtibi Alî Paşa-zâde Ali Fuad Bey 'den pâdişâh tarafından affedildiği yolunda bir haber alması üzerine, Akdeniz sahillerinde mevki ve havası sıhhatine uygun olabilecek bir yerde ailesi ile birlikte oturmasına müsâade olunmasını istedi; Girit 'te oturması uygun görülerek, ayda 200 lira maaş tahsisi ve ayrıca 1.000 lira da yol harçlığı verilmek ve ailesi yanma gönderilmek sureti ile, isteği yerine getirildi. 28 eylül 1878 'de Hanya 'ya varan ve burada ailesi ile

birlikte iki ay kadar kalan Midhat Paşa, bundan sonra

Suriye valiliğine tâyin edildi. Onun bu vazifeye getirilmesi, Yemen ve Suriye vilâyetlerinin Mısır'a

'İtihâk' için o sırada hidiv tarafından tahriklerde bulunulduğu yolunda bir rivayetin hükümete aksetmesi

280 MÎDHAT PAŞA.

ve bunun önü alınmak üzere, pek fazla ıslâha ihtiyâcı

olan Suriye eyâletinin, iktidar ve nufûz sahibi bir zâta

tevdiinin o zamanki sadrâzam Saffet Paşa tarafından

düşünülmesi ve bu fikri pâdişâhın da tasvip etmesi üzerine vuku bulmuş idi. Gerçi Midhat Paşa kendisinin

„fikren ve cismen yorulmuş ve yaşının da şeyhuhate

varmış" olmasını ileri sürerek, hiç bir hizmet ve me'mûriyet isteğinde bulunmuyor ise de, pâdişâhın bu

iltifat ve inayetine îtizâr beyan etmeğe de cesaret edemedi ve Girit'ten me'mûriyet mahalline husûsî surette gönderilen bir vapur ile, doğruca gitti.

Ancak

ona mabeyinden gönderilen telgrafta, yeni
vazifesinde
yapacağı icrââtı ve alacağı tedbirleri pey-derpey
istizan
etmesinin pâdişâhın irâdesi cümlesinden olduğu
bildirilmiş idi ki, böyle bir idare tarzı onun meslek
ve
meşrebine hiç de uymuyordu. Bununla beraber
Midhat
Paşa oraya gider-gitmez, evvelce Tuna ve Bagdad
valiliklerinde edindiği tecrübelerden de
faydalanarak,
büyük bir şevk ve azim ile çalışmağa koyuldu.
Şam 'da,
Beyrut 'ta ve bu bölgenin muhtelif yerlerinde harsî
ve
içtimaî müesseseler vücûda getirdi; vilâyetin
imârına,
yollar v. b. inşâsına çalıştı, Şam 'da bir islâh-hane
vücûda getirdi, Trablus 'ta tramvay işletilmesini
te'min
ettirdi. Akkâ kalesin-deki gayr-i sıhhî ve gayr-i
insanî
şartlar içinde bulunan zindanı kaldırttı, hulâsa,
kendi
tâbiri ile, „Konya ve Ankara vilâyetlerinde ne
yapılırsa,

Suriye 'de de aynı ile onun icrasını iltizâm" eyledi.
Fakat pâdişâh ondan dâima şüphe etmekte ve
oraya
gönderdiği hafiyeler ile, harekâtını kontrol
ettirmekte
idi. Mahmud Nedim Paşa gibi koyu bir
muhalifinin
dâhiliye nezâretine tâyin edilmesi, Cevdet Paşa,
Mahmud
Celâleddin Paşa, Nusret Paşa ve Sürûrî Efendi
gibi, öteden beri kendine gazez dolayısı ile
aleyhdar
bulunan kimselerin saraya yakın ve nüfuzlu
mevkilerde
bulunması, Midhat Paşa 'nın şevkini kırmakta ve
onu
yeise uğratmakta idi. Tekrar hizmetten affını rica
etti ise
de, kabul olunmadı. Bu esnada Maruniler ile
Dürziler
arasında Havran bölgesinde bir hâdise çıkınca,
ingiliz
ve fransızların birer tarafı tutması, Midhat Paşa
aleyhinde Bâbıâlîye yersiz bâzı ihbarlarda
bulunulmasına sebep olmuş idi. ingiliz elçisinin
Suriye'ye yaptığı seyahat de bu türlü şikâyetleri
arttırdı.

Vilâyet mektup-çusunun islâhhâne kapısı üzerine yazdığı ibarede dâver ve hidiv tâbirlerini kullanması,
Şam 'da tiyatro ve şehir bahçesi ihdasının halk tarafından büyük bir memnuniyet ile karşılanarak, «yaşasın Midhat Paşa" diye tezahüratta bulunmaları ve
bu hâdiselerin Midhat Paşa 'nın şüpheli hareketlerine bir deîl gibi gösterilerek ve onun Suriye 'yi zaptedip, müstakil bir hükümet kuracağı hakk>nda bir iftiranın saraya bildirilmesi, sabık ordu müşîri Hüseyin Fevzi Paşa 'nın Şam 'a gelerek, kendisinden kuvvetli te'minat alınması yolunda pâdişâhın bir irâdesinin tebliğ edilmesine sebep oldu. Hakkındaki şüphe ve tereddüdün de, vilâyetin hükümet-i mümtâze şekline tahvili suretindeki söylentileri destekleyen icrââttan, ingiliz elçisine lüzumundan fazla saygı göstermesinden ve Cebel Lübnan 'in Suriye ile birleştirilmesine dâir rivayet olunan teşebbüslerden ileri geldiği bildiriliyordu. Midhat Paşa 'nın yeni bir istifaya teşebbüsüne

meydan kalmadan, 27 şaban 1297 (4 ağustos 1880)
) 'de

Aydın vilâyetine becaişi yapıldı ve ağustos
sonlarına

doğru İzmir 'e vardı. Midhat Paşa bu son
vazifesinde bir

seneden az bîr zaman kalabildi. Şahsını hedef tutan
gayr-i müsait cereyanlardan müteessir olan yeni
vali,

muvasalatını pâdişâha ve devlete sadâkatini,
hakkındaki

isnâdları va fesadları mabeyin baş-kâtipliğine
bildirdi ve

maaşının arttırılmasını da diledi. Diğer taraftan,
selefi

Hamdî Paşa 'nın başladığı işlere devam ile, İzmir
'de

zapt ve raptın takviyesine çalıştı. Bu sırada
istanbul

'daki dostlarından endîşe verici mektuplar almakta,
kendisinin ve diğer bâzı kimselerin bertaraf
edilmesi ve

imhası maksadı ile, Sultan Abdülaziz 'in intihar
etmeyip, öldürüldüğü yolunda bir fesadın tertip ve
kendisinin

de bunda medhaldar olduğunun iddia edildiğini
öğrenmekte idi. Mürettiplerin başında da yukarıda

zikredilen aleyhdarları bulunuyordu. Bâzı dostları,
hattâ
bir kısım yabancı tanıdıkları, hazırlanmakta olan
bu
müşkil ve belâlı durumdan kurtulması için, Avrupa
"ya
gitmesini ihtar ve tavsiye ettiler ise de, buna
ehemmiyet
vermedi. Bu sırada Sakız adasında vuku bulan
zelzele
münâsebeti ile, felâketzedelere yardım hususunda
onun
gösterdiği gayret, pâdişâh tarafından takdir
olunmuş ve
Ab-dülhamid 'in riyasetinde, bu maksat ile,
toplanacak
hey'ete Midhat Paşa da âza tâyin edilmiş, her hâlde
bu
türlü iltifatlar ile, avutulmak istenilmiş idi.
Filhakika
çok geçmeden yaver bin-başı Hüsni Bey adında
biri,
İzmir 'e gönderilerek, valinin hareketleri günü
gününe
takip edildi ve saraya bildirildi. Nihayet Said Paşa
kabinesi, Midhat ve mütercim Rüşdi Paşa 'lar
hakkında

istintak hey 'etinin iddia ve ithamlarına istinaden,
Midhat Paşa 'nın azli ve tevkifi ile, İzmir 'den
getirilirken, vapurda sorguya çekilmeleri hususunu
adliye nâzın Cevdet Paşa'ya havale etti (16
cemâziyelâhır 1298= 16 mayıs 1881). Bu maksat
ile

İzmir'e sûret-i

MİDHAT PAŞA. 281

mahsûsada gönderilen Hilmî Paşa, Midhat Paşa
hükümet konağının harem dâiresinde ailesi ile
beraber

uykuda bulunduğu sırada, gece yarısı burayı
basarak,

onu yakalamağa teşebbüs etti; fakat bu arada
konaktan

ayrılan ve hâdisenin dehşeti ile Fransız

konsoloshanesine sığınan valiyi bulamadı. Ancak
mesele saraya ve hükümete aksettirildikten ve
adliye

nâzın Cevdet Paşa 'nın, vali vekili vâsıtası ile,
Fransız

konsoloshanesi nezdindeki teşebbüslerinden ve
te'minâtından sonra, İzmir'deki bilcümle ecnebî
konsoloslarının himâyesi altında bulunduğu
bildirilen

Midhat Paşa, hayat ve namusuna hâlel gelmemek
ve

muhakemesi alenî olmak şartı ile, Hilmî Paşa 'ya teslim oldu ve kendisini almağa gelen İstanbul vapuru ile, bir kaç gün sonra, mevkuf olarak, istanbul "a getirildi. Yıldız 'da çadır köşküne götürülen Midhat Paşa 'nın buradaki mahbesinde de, Sii-rûrî Efendi 'nin riyasetindeki Abdüllatif Bey ve kurenâdan Râgıb Bey 'den müteşekkil istintak hey'etinin huzurunda, sorgusuna devam olundu. Haziran 1881 'de diğer maznunlar ile birlikte cereyan eden muhakemesi esnasında, Midhat Paşa vâkî isnadları, yâni Abdülaziz 'in dâmad Mahmud ve Nûrî Paşa'lar tarafından katlettilmesi meselesinde, Midhat Paşa'nın da malûmat ve muvafakati bulunduğu yolundaki ithamı, uzun ve müdellel müdâfaası ile, çürüttü; muhakemenin larafgirâne bir şekilde cereyan ettiği ve bir çok noksanları bulunduğu noktası üzerinde durdu, fakat bunun netice üzerinde te'siri olmadı ve muhakemenin sonunda Sultan Abdülaziz 'in şehâdetin-de fâil-i

müşterek olmak üzere, diğer maznunlar ile birlikte,
idamına karar verildiği tebliğ olundu. Sadâret
mâzûlleri,
hey'et-i vükelâ, müşirler ve feriklerden mürekkep
olarak, sarayda toplanan fevkalâde mecliste,
mahkeme-i
temyiz ceza dairesince tanzim olunan ilâm
hükmünün
icrası yahut hafifleştirilmesi hususunda her kesin
re'yi
alındı ve ekseriyetin cezanın infazını ve ekalliyetin
hafif
[estirilmesini istediği görüldü. Pâdişâh, ekalliyetin
re'yini tercih ederek, idam hükmünü sürgüne
çevirdi; 28
temmuz 1881 'de, hükmün tebliğinden 31 gün
sonra,
tzzeddin vapuru ile ve Cidde yolu ile Taife
gönderildi.
Midhat Paşa 'nın Tâif 'teki sürgün hayatı 3 sene
kadar
devam etmiştir. Kendisi burada türlü mahrumiyet
ve
meşakkatler içinde kaldı. Şerîf Abdülmuttalib ile
Hicaz
'a tâyin edilen vali ve kumandanlar, mahbusların

kaçmaması için, bir çok tedbirler alıyor, onları
lâyık

olmadıkları muamelelere dûçâr ediyorlardı.

Midhat

Paşa bir kaç defa bundan şikâyet etti ve hacc için
Mekke 'ye gitmesine müsâade olunmasını rica
eyledi

ise de, bu isteği kabul edilmedi. İzmir 'de oturan
ailesi

ile haberleşmesi de mümkün» olmuyordu.

Kendisini

avutmak için, bütün zamanını ibâdete, hadîs ve
tefsir

mütâleasına hasrediyordu. *Kur'an* *1 tekrar

hıfzetmiş

idi. Meşrûtiyetten sonra neşredilen hâtıralarını da
bu

sırada yazdı. Tâif 'te, mahbûsiyetinin üçüncü
senesi

sonunda, Midhat Paşa 'nın sağ kürek kemiğinde
şirpençe çıktı. Tabîp yüz-başı Mehmed Nâşid
Efendi

ameliyata lüzum gösterdi ise de, paşa buna razı
olmadı;

Mekke 'den hazık bir tabîp gönderilmesi istendi.

Vali

Osman Paşa buna ehemmiyet vermedi. Ancak felâket arkadaşlarının gayreti ile, yara iyileşti. Muhafızları tarafından defalarca zehirlenmesine teşebbüs edildi; müteyakkız davranılması sayesinde buna manî olundu.

Nihayet 8 Mayıs 1884'te, evvelce bu maksat ile hazırlanan ve bir yüz-başı ile bir mülâzim-i sâni, bir çavuş ve beş neferden mürekkep bir katiller zümresi, pâdişâhtan aldıkları emir üzerine, gece yarısı kapısını kırarak, odasına girdiler ve Midhat Paşa'yi boğdular; fakat tabîp Nâşid Efendi tarafından verilip, mâbeyine gönderilen raporda «şirpençenin vücûduna bahşettiği zaaf-? azîmden ve hıyarcığa müşabih diğer çıbandan vefat eylediği" bildirildi ve ölümü umûmî efkâra bu suretle duyuruldu. Ze.vceleri Naime ve Şehriban Hanım

'lar ile oğlu Ali Haydar Bey, kızları Memduha,
Vesîme

ve Sâbire Hanım'lar bu acı haberi İzmir 'de
duymuşlardı.

Midhat Paşa, ezcümle siyâsî hareketlerinde teennî
ve

ihtiyata riây etmemek, Avrupa siyâsî vaziyetine
yakından vâkîf olmamak gibi, bâzı kusurları ile
beraber, çok vatanperver ve iyi niyet sahibi bir
devlet

adamı idi. Bütün fiil ve hareketlerinin sâiki
devletin

hayır ve nef'i olmuştur. Bilhassa çok iyi bir vali
olduğunda her kes müttefiktir; fakat serbest ve
bâzı

cür'etkârâne hareketleri, istibdat mu-hitlerince,
onun

cumhuriyet tarafdarlığı ile ithamına sebep
olmuştur.

*B i b l i y o g r a f y a : Ali Haydar Midhat,
Midhat Paşa, hayat-ı siyâsiyesi. Tab-sıra-i ibret (*
İstanbul, 1325) ; ayn. mil., *Midhat Paşa. Mir'ât-ı*
hayret (İstanbul, 1325); ingl. nşr. The Life of
Midhat Pasha by his son Ali Haydar Midhat (
London, 1903); frns. nşr. *Midhat- Pacha, sa vie,*
son

oeuvre, par son fils Ali Haydar Midhat Bey (Paris,

1908); Yusuf Kamâl Beg Hatata, *Mu-zakkirât Midhat Paşa* (Kahire, 1331); Leou-zon-le-Duc, *Midhat Pacha* (Paris, 1877); Benoit Brunswick, *La verite sur Midhat Pacha* (Paris, 1877); A. Clician Vasıf Efendi, *Son Altesse Midhat Pacha, grand vizir*

(Paris, 1909); *Un horrible assassinat commi*

282 MİDHAT PAŞA — MİDİLLİ.

sur l'ordre special da Saltan Abdul-Hamid II.

Assassinat de Midhat Pacha d'apres les documents officiels de la Jeune Turqaie (nşr. Le Comite Ottoman d'Union et de Progres, Geneve, 1898);

Midhat Paşa ve Da-mad Mahmud Paşa hazerâtının

Sultan Ab-dülhamid'in emri ile keyfiyet-i şahadetleri (

Geneve, 1314 = 1896); Süreyya Rif'at, *Midhat Paşa*

'nm katilleri (İstanbul, 1324); *Fer-yâd ve figanlar* (

İstanbul, 1326); *Ahvâl al-davla 'l-'oşmâniya alsiyâsiya*

bi 'l-nazar ila 'l-mâzi va'l-hâl va 'l-istikbâl,

ta'lif Midhat Paşa va kad tarcamahâ Halil Efendi al-

HSri (Beyrut, 1879); Mehmed Rüşdi, *Midhat Paşa*

'nin *vas'yet-nâmesi ve şehâdeti* (İstanbul, 1325); Selânikli Faik, *Midhat Paşa 'nm son seneleri* (Selanik, ts.); Ali, *İstanbul 'da yarım asırlık vekayi-i mühimme* (İstanbul, 1325); A. D. Mordtmann, *Stambul und das moderne Türkentum* (Leipzig, 1878), s. 82 v.dd.; Dempwoiff, *Serail und Hoche Pforte* (Wien, 1879); Cari v. Sax, *Ceschichte des Machtverfalls der Türkei* (Wien, 1908), s. 375 v dd.; Mahmud Kemâl İnal, *Son sadrâzamlar* (İstanbul, 1940), s. 315—414; Mehmed Zeki Pakalın, *Midhat Paşa* (İstanbul, 1940); Bekir Sıdkı Baykal, *1293 meşrûtiyeti* {*Belleten*, sayı 21—22); ayn. mil., *Lord Salisbury 'nin İstanbul 'da fevkal'âde murahhaslığı* (*D T C F mecm.*, II, sayı 4); Refik Fenmen, *Midhat Paşa 'nın iktisadî icrââtı* (*Türk iktisat cemiyeti tetkikler serisi*, nr. 1, Ankara, 1942); Bekir Sıdkı Baykal, *7577 harbi ve bununla ilgili mes'eleler hakkında bâzı vesikalar* (*Tarih vesikaları*, sayı 3, 1941); Süleyman Paşa, *Hiss-i inkılâp* (İstanbul,

1326); Said Paşa, *Hâtırat I* (İstanbul, 1328);
Ahmed
Râsim, *İstibdattan hâkimiyet-imillîyeye* (İstanbul,
1925); Osman Nurî, *Abdüthamid-i sâni ve devr-i
saltanatı* (istanbul, 1327); Ahmed Sâib,
Abdülhamid'in evâil-i saltanatı (Kahire, 1326);
ayn.
mil., *Tarih-i Sultan Murad-ı hâmis* (Kahire, ts.);
ayn.
mil., *Vak'a-i Sultan Abdül'aziz* (Kahire, 1320);
Mehmed Memdulı, *Esvât-ı sudur* (İzmir, 1328);
ayn.
mil., *Mir'ât-ı şuûnât* (İzmir, 1328); İsmail Hakkı
Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüşdi Paşa 'ların
tevkiflerine
dâir vesikalar* (TTK, Ankara, 1946); ayn. mil.,
*Midhat
Paşa ve Tâif mahkûmları* (TTK, Ankara, 1950);
Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı hakikat*
(İstanbul,
1326); Abdurrahman Şeref, *Tarih musahabeleri*
(İstanbul, 1339).
(M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)